DOI: https://doi.org/10.36719/2706-6185/26/35-40

Zəhra Seyidqızı
Naxçıvan Dövlət Universiteti
zehra.seyidqizi@turanbazar.com

İNSANDA İNSANLIQ TƏRBİYƏSİ

Xülasə

Ölməz Mirzə Cəlilin "Ölülər" əsərində "dirilər" üçün çox ibrətamiz olan bir fikir var. Kefli İsgəndər üzünü insanlara tutub təəssüflənir və deyir: "Hamı deyir ki, get, oxu, alim ol. Amma bir deyən yoxdur ki, get, oxu, adam ol". Bəli, bir şəxsiyyətə məxsus ən nəcib keyfiyyətlər "adam" olmaq, insan kimi yaşamaq, insanda insanlıq tərbiyə etməkdir. Məgər bu bizim hər birimizin ən təmiz duyğulu, ən nəcib hissli vətəndaşlıq vəzifəmiz deyilmi? Bəs bu vəzifəyə münasibət necə, hamıda eynidirmi?

Açar sözlər: *tərbiyə, əxlaq, valideyn, uşaq, insanlıq, hörmət, yaxşılıq, dəyər, mentalitet, əqidə, həqiqət, əməl, düşüncə, ədalət, fikir, ağıl, xəta, günah, səbr*

Zahra Seyidgizi
Nakhchivan State University
zehra.seyidqizi@turanbazar.com

Nurturing humanity in the human

Abstract

In the "Ölülər" (the dead) work of immortal Mirza Jalil, there is a very exemplary idea for the "alive". Kefli Isgender faces humans, regrets and tells: "Everybody says that, go, study, be a scientist (scholar). But there is nobody saying that, go, study, be a human". Yes, the most noble qualities belonging to a personality are being "human", living like a human, nurturing human in the human. But isn't it our- all of our civic duty with the purest soul, with the most noble feeling? Then how about the attitude towards this duty, is it the same for everybody?

Keywords: *nurture, ethics, parent, child, humanity, respect, favour, worthwhile, mentality, belief, truth, act, thought, justice, idea, wisdom, fault, guiltiness, patience*

Giriş

Heç bir ata-ana uşağına gözəl tərbiyədən daha yaxşı bir miras qoya bilməz.
Həzrəti Məhəmməd

İnsanın qəlbində, əqidəsində, əməlində yaşayan, heç bir zaman ölməyən bir həqiqət meyarı var – vicdan! Ömür boyu bütün əməllərimiz bu meyarla ölçülür. İnsan zamandan, məkandan asılı olmayaraq, həmişə ədalətli hərəkət edirsə - özünə başqalarından gözlədiyi hörmət, ehtiram dəyərində başqalarına da eyni münasibəti bəsləyirsə, həqiqətin tərəfində dururs, ürəyindəki və dilindəki birdirsə, fikri ilə əməli həmahəngdirsə, vətəninə, xalqına, ailəsinə, ətrafına sədaqətlidirsə, o zaman o insan vicdanlıdır. Böyük filosof Sokrat bir gün günün günorta vaxtı əlində çıraq küçədə ətrafına baxa-baxa addımlayırdı. İnsanlar: "Sokrat yenə ağlını itirib", - düşüncəsilə gülərək: "Sən günün günorta vaxtı çıraqla nə axtarırsan?", - deyə filosofdan soruşurlar. Sokratsa belə cavab verir: "İnsan axtarıram". Ətrafında bu qədər çox insan olduğu halda Sokrat məgər onları görmürdü? Əlbəttə görürdü. Sadəcə, böyük filosof mənəvi zənginlikdən uzaq olan bu insanlar arasında əsl insan axtarmaqla onlara bir həyat dərsi verirdi. Yəni, mükəmməl ağıla, fitri zəkaya, dərin düşüncəyə, kamil hərəkətlərə malik olan bir insan axtarırdı. Doğrudanmı, belə bir insanı tapmaq bu qədər çətindir? Bu bir aksiomadır: kimliyindən asılı olmayaraq hər birimiz yanımızda mükəmməl

insanları görmək istəyirik. Hamı belə deyilsə, bəs belə bir insanın formalaşmasına necə nail ola bilərik?

Bir gün bir müəllim şagirdinə deyir: "Mənim çiyinlərimdə iki canavar oturub. Sol çiynimdəki canavar məni daim pis işlər görməyə vadar edir. Sağ çiynimdəki canavarsa məni yaxşı işlərə ruhlandırır". Şagird soruşur: "Hansı daha güclüdür?". Müəllim deyir: "Daha çox bəslədiyim". Bəli, insanın həyatda kim olmağından asılı olmayaraq istədiyi bir şey var: adı çəkilən zaman insanların yaddaşında həmişə yaxşı əməlləri ilə xatırlansın. İnsan olaraq həmişə çalışırıq ki, "bəslədiyimiz" nəinki bizə, başqalarına da xeyirxahlıq bəxş etsin. "Bəslədiyimizsə" bizim tərbiyəmizdən, əxlaqımızdan və mənəviyyatımızdan asılı olaraq dəyişir.

"Şəxsiyyətin inkişafında mühitin də xeyli rolu vardır. Mühit dedikdə, başlıca olaraq, ictimai, qismən isə təbii-coğrafi mühit nəzərdə tutulur. Təbii mühit anlayışına dağ, dərə, hava, su, təbiət mənzərələri, meşələr, günəş və s. daxildir. Məsələn, fiziki inkişafda, insanın sağlamlığında hava və suyun mühüm rolu olduğunu heç kim inkar etmir. Bununla belə, əsas yeri ictimai mühit, birinci növbədə ictimai münasibətlər tutur. İctimai mühit iki yerə bölünür: a) makromühit, b) mikromühit (ailə mühiti, insanın düşdüyü kollektiv və qruplar, şagirdin kiminlə oturub-durması və s.)" (Əhmədov, Rzayev, 1983: 65).

Şəkil 1. Balacadan böyüyə insanlar (2, 3, 4)

Mənəvi keyfiyyətlərə malik mədəni, qabiliyyətli, inanclı, xalqın qəlbinə yol tapan, xeyirxah əməllərə malik, yaxşılığı özünə məslək seçərək davranışlarında qüsursuz olmağa çalışan biri kimi həmişə yaxşıların yaxşısı olmaq istəmişik. Vətənin, millətin, gəncliyin nurlu gələcəyi üçün insanlıq keyfiyyətlərimizi daima artırmağa çalışmışıq.

Yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətlərin ilkin rüşeymlərinin yaranması isə birbaşa ailədə - valideyn məsuliyyətində cəmlənir. Maksim Qorki yazırdı ki, insan lap uşaq yaşlarından vicdanının qayğısına qalmalıdır. Bəzən kiçik bir yalana olan doğru münasibət nəinki uşağı, hətta onun valideynini də hövsələdən çıxarır. "Burda nə var ki vicdansızlıq olsun? Uşaq nə bilir ki, vicdansızlıq nədir. Böyüyəndə özü hər şeyi başa düşəcək, hələ uşaqdır," – deyərək öz dünyagörüşünə uyğun olaraq öz düşüncə tərzində uşağını sanki "ətrafdan qorumağa" çalışır. Lakin unudur ki, onun bu gün övladını yanlış yola səslədiyi yalanlar burulğanında övladı öz doğru yolunu itirəcək, ən çətin həyat imtahanlarının ən adi maneələrində belə ayaqları üstündə dura bilməyib büdrəyəcəkdir. B.A. Suxomlinskinin bu baxımdan maraqlı, ibrətamiz bir fikri var. O, uşaqlara deyirdi: "Oğlum, sən insanlar içərisində yaşayırsan". Doğrudan da, əgər sən yalnız öz mənafeyini güdərək ətrafına etinasızsansa, özünü hamıdan uca tutub, hamını özünə borclu bilirsənsə, o zaman hansı əxlaqi keyfiyyətdən, hansı mənəviyyatdan danışmaq olar? Belə xarakter, əslində, çirkli paltarı xatırladır. Sən fikir verməndikcə o daha da çirklənir. Ən pisi odur ki, bu paltarı əynimizdən çıxarıb atmaq bizə o qədər də çətinlik yaratmayacaq. Lakin xarakterdə özünə cil atıb kök salan bu naqis xüsusiyyətlər insan əxlaqında təmizlənməsi çətin olan qara ləkəyə çevriləcəkdir. Bu ləkə isə onu ən adi insani duyğulardan uzaqlaşdıracaq, dərinləşdikcə dərinləşəcək, getdikcə kobudlaşacaqdır. Nəticədə, böyüyə, hətta öz valideynlərinə belə hörmət və ehtiram hissini itirəcəkdir. Bu isə arzuolunmaz ən pis nəticədir. Bəs bu ağır nəticənin acı təəssüratlarını yaşamamaq üçün valideyn nə etməlidir?

Valideyn nə zaman ki evində ilk uşaq qığıltısından, təbəssümündən, əlinin içinə aldığı balaca toppuş uşaq əllərindən öz sevinc payını alıb dünyanın ən xoşbəxt atasına, yaxud anasına çevrildi, o zaman bu sevinci ayların, illərin dönəmində zərrə-zərrə itirib kədərə bələnməmək üçün son nəticəyə doğru hərəkətlərini elə ilk gündən götür-qoy etməlidir.

Bu əxlaqi dəyərlər orta məktəblərdə də inkişaf etdirilir. "Ailə həyatının etika və psixologiyası" fənninin öyrənilməsi zəruri məsələyə çevrilir. Böyük rus yazıçısı L.N.Tolstoy yazmışdır: "Mən möhkəm inanıram ki, insanlar... indi qiymətləndirilməyən əsl və lazımlı bir elmi – necə yaşamaq elmini işləməyə başlayacaqlar" (Əlizadə, Abbasov, 1986: 5-6).

Ata və ana bütün mənəvi-əxlaqi dəyərləri özündə cəmləyən bir yeniyetmənin valideyni olmaq kimi şərəfli vəzifəni yerinə yetirməyə məsul olduğunu isti ürəklə deyil, soyuq başla düşünməli, bu məsələyə absurd yanaşmamalıdır. Övladına aid olan hər hansı bir nöqsanın açılması, çözələnərək əsl səbəbinin ortaya çıxarılması valideyn üçün çox vacib şərtdir. Axı elm kimi əxlaq da səbəb və nəticənin aşkara çıxarıldığı yerdən başlayır. Və səbəbsiz heç bir hadisə olmur. Hadisələr hansısa müəyyən səbəblərin nəticəsidir.

Əslində, valideynlər problemlərin həllində ona görə əziyyət çəkirlər ki, onlar bu nəticəni əmələ gətirən səbəblərdən xəbərsizdir. Bəs gəlin görək bu səbəblər hansılardır? Birinci səbəb uşaqların bütün yaş dövrlərində diqqətə olan hədsiz ehtiyaclarıdır. İkinci səbəb uşaqların həmişə, hər yerdə şəraitdən asılı olmayaraq, özlərini ifadə etmək ehtiyaclarıdır. Sonuncu, üçüncü səbəb kimi isə psixoloqlar uşaqlarda olan intiqam ehtiyaclarını göstərmişlər ki, bu da uşaqların nə vaxtsa narazı qaldıqları hadisəni gizli saxlayaraq öz şüurlarında dərinləşdirib valideynlərinin zəif nöqtələrini tapan zaman bu nifrət hissindən yerində bəhrələnmək üçün istifadə etdikləri səbəbdir.

Şəkil 2. Səbrsiz valideyn və acı nəticə (6)

"Məlumdur ki, erkən uşaqlıq dövründə sinir prosesləri olduqca ətalətli, başqa sözlə az mütəhərrik olur. Ona görə də erkən yaşlarda yaranmış xarakter xassələri sonrakı yaşlarda yaranmış xassələrə nisbətən çox davamlı olur və olduqca çətin dəyişir. Bu fakta istinad edərək, bəzi Amerika alimləri şəxsiyyətin xassələrinin, uşağın həvəsinin ödənilib-ödənilməməsindən asılı olaraq, erkən yaşlarda yaranmış münasibətlərlə qabaqcadan ömrün sonuna qədər müəyyən edildiyini iddia edirlər" (Petrovski, 1982: 452).

Ailə daxilində uşağın tərbiyəsi yekdil bir sistem əsasında qurulmalıdır. Əgər ata, ana hər biri özlərinin ən doğru bildiyi üsuldan ayrı-ayrılıqda istifadə edirsə, belə halda uşağın tərbiyəsini zərbə altında qoymuş olurlar. Məsələn, tutaq ki, təzə danışmağa başlayan bir uşağın kiməsə kobud söz deməsi babaya, nənəyə xoş gəldiyi halda, ana əsəbiləşsə də çox vaxt mentalitetə uyğun olaraq böyüklərə hörmətsizlik olmasın deyə bu məqamda öz etirazını bildirə bilmir. Gəlin nəticəyə baxaq. Bircə dəfə kiməsə dediyi kobud sözə görə dəfələrlə alqışlanıb mükafatlanan bu balaca uşaq bu gün nə qədər sevinirsə, sabah onu alqışlayanların elə özlərinə də o kobud sözləri qaytarmış olur. Düzdür, ilk vaxtlar belə hadisələr, bəlkə də, kortəbii görünür. Lakin bu alışqanlıqla böyüyən uşaq artıq 11-12 yaşlarında düşünərəkdən belə kobud – vulqar sözlərdən daha çox istifadə etməyə

başlayır. Və bunda heç bir qəbahət görmür. Çünki o bununla sanki özünü ifadə etmiş olur. Əgər belə vulqar sözlər ailədə bu yaş dövrünəcən tərbiyə olunmayıbsa, vay uşağın halına, artıq çox gecdir. Nə etməli?

Şəkil 3. Döyülən uşaq (8)

Əsəbləri tarıma çəkilən valideynin ilk ən böyük səhvi belə məqamda uşağa qarşı kobud, əsəbi, qaba rəftarıdır. Bu rəftar uşağın qəlbini qıracaq, nəinki geri dönüşünə şərait yaradacaq, əksinə nəzakətli bir insan kimi yetişməsinə bir az da mane olacaq. Uşaq inadlaşacaq, valideyndən intiqam almaq üçün məqam axtaracaq. Bu məqamda ya avtobus, mağaza, qonşuların yanı, ya da evdə qonaq olan vaxt seçiləcək. Sizdən qisas alan uşaq istəyəcək ki, siz hörmətdən düşəsiniz, cəmiyyət içində ehtiramınızı itirəsiniz, ləyaqətiniz sarsılsın. Demək, bu yanlış addımda uşağa qarşı kobudluqdan ayaq saxlamalısınız. Sonra nə düşünəcəksiniz? Ağlınıza gələn son çarə kimi döyəcəksinizmi?... Əsla! Nəticə daha acınacaqlı olar. Belə situasiya zamanı valideyndən həmişəkindən daha çox səbr tələb olunur. Çünki çox kövrək məqamdır. Məsələni çox şişirtmədən, emosional çılğınlıqdan kənar, sakit tərzdə, uşağın öz xətasını anlayacağı günə qədər ona bu mövzuda əhvalatlar danışmaq, məsəllər çəkmək, hətta vulqar sözlərdən istifadə edən başqa uşaqların hərəkətlərini kənardan müşahidə etdirmək və bu hərəkətin niyə pis olduğunu uşağın özü ilə müzakirə etmək ən doğru qərarınız olmalıdır. Problemin müsbət nəticəsi isə sizin səbrinizə və iradənizə söykənir.

"Tərbiyə ana qucağında başlayır, hər deyilən kəlmə isə uşağın şəxsiyyətini formalaşdıran bir kərpicdir". Namiq Kamal (Cəfərov, Ramizoğlu, 2009: 449). Hər kəsdə bir "valideyn çoxbilmişliyi" olmalıdır. Uşağın oyunlarına "alət" olmamaq üçün valideyn şəraiti həmişə düzgün qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Yoxsa uşağın hansısa bir xoşagəlməz hərəkətini görən zaman qəfil, düşünülməmiş qərar verərsə, onda bir nöqsanı həll edib, fərqinə varmadan başqa bir nöqsanı körükləmiş olar. Çünki münaqişə zamanı uşaq valideynin üzünə ağ olar, cavab qaytarar. Bu isə ailədə valideynlə övlad arasında yeni və daha mürəkkəb problemin yaranmasına yol açar. Uşaqlarda belə aqressiv hərəkətlər, adətən, yetkinlik yaş dövründə baş verir. Uşaq sanki çoxdan qəlbində yığılıb qalan barıt çəlləyinə dönmüş etirazını bildirir. O öz fikirləri olan azad, müstəqil bir şəxs kimi hərəkət edir. Ən aydın həqiqətləri belə şübhə altına alır. Bütün bunlarsa uşağı ilk əvvəl etinasızlıqdan başlayaraq hörmətsizliyə, kobudluğa, cahilliyə, nadanlığa sürükləyir. Bunların qarşısını almaq valideynin uşaq üçün təkrar tərbiyəsidir. Əks təqdirdə, valideyn bu məqamda cüzi bir səhlənkarlıq edərsə çox şey itirər. Bəzən bütün bu nöqsanlara göz yuman etinasız valideyni görəndə onu məzəmmət edərək düşünürük: "Görəsən bu valideyn dərk edirmi ki, bu gün uşaqdakı bu ədəbsizliyin, bu hörmətsizliyin qarşısını almamaq onu geri dönüşü olmayan uçuruma yuvarlayaraq gələcəkdə bu valideynlərin özlərinə nə qədər ağır iztirablar çəkdirəcək?".

"Ata-analar bəzən elə beləcə də deyirlər: Sözə qulaq assan, sənə at alaram, sözə qulaq assan, sirkə gedərik. Aydındır ki, ailədə də uşaqları bir növ mükafatlandırma formasında bir qədər şirnikləndirmək olar; lakin sözə qulaq asmaq, ata-anası ilə yaxşı rəftar etmək üçün uşaqları mükafatlandırmağa qətiyyən yol vermək olmaz. Uşaq yaxşı oxuyarkən, həqiqətən çətin bir iş görərkən onu mükafatlandırmaq olar. Lakin burada da mükafatı qabaqcadan elan etmək və uşaqları

gözəl vədlərlə məktəb işinə və ya başqa işə həvəsləndirmək qətiyyən doğru deyildir" (Bilik Fondu, 2019: 110-111).

Şəkil 4. Danlanan uşaq (11)

Zaman dəyişir, illər ötür, uşaqlar böyüyür... Valideyn nəsihəti ilə uşaqlar arasında məsafə də artır, addım-addım uzaqlaşır. Bəzən valideyn özü də çaşıb qalır, hətta fikirləri də özünə uzaq görünür, bəzən fikirlərinə yol da tapa bilmir. Axı o həmişə belə düşünürdü: istədiyi vaxt məsləhət verər, yol göstərər, nəsihətləri ilə övladını doğru yola yönəldə bilər. Görəsən nə baş verdi, övladına nə olub, niyə heç kəsin sözünü eşitmir, niyə bu qədər dəyişib, niyə onun məsləhətləri daşa dəyir?!... Nə qədər acı olsa da, valideyn bu məqamda illərlə buraxdığı səhvlərinin, günahlarının dərəcəsinə görə cavab verməli, əsl həqiqəti vicdanı qarşısında etiraf etməlidir (Camalov, 2010). "Çox sevdim övladımı, qıymadım, düşünüb daşınmadan çox şeyə göz yumdum, körpə ikən "uşaqdır" deyib başına sığal çəkdim, cəzalandıra bilmədim, təqsirlərini asanlıqla bağışladım, düşünmədən ərköyünlüyə şirnikləndirdim, xətalarına göz yumdum, günahlarına görə cəza vermədim... Ciyər paramın indiki bu vəziyyətə düşməsinin bircə günahkarı var. O da mən!". Bəli, bir vaxtlar gedəcəyi yeri bilmədən yürüyən valideyn çatacağı yerdə çətin də olsa öz acı etiraflarını etdi, gecikmiş etirafını. Günahkardır.

Bu valideynin gec də olsa qəbul etdiyi xətasıdır. Eyni zamanda gələcək uğursuzluğun qarşısını ala biləcək düşünülmüş yeni addımların atılması üçün bir sınaq, bir yaşıl işıqdır. Tərbiyədə yeni uğurlu qaydalara keçid məqamıdır (Camalov, 2010).

Maksim Qorki yazırdı ki, övladı sevmək asandır, toyuq da öz balasını sevir. Lakin övlad tərbiyə etməyi bacarmaq insandan istedad və zəngin həyat təcrübəsi tələb edən əhəmiyyətli bir işdir. Burada heç vaxt ifrata varmaq olmaz. Valideyn heç bir vəchlə övladını heç kəsə xeyir verməyən şumlanmamış xam torpağa çevrilməsinə yol verməməlidir. Buna heç bir valideynin haqqı yoxdur.

Şəkil 5. Gülərüz uşaq (14)

Nəticə

Nizami Gəncəvi yazırdı ki, cansız güzgünü parıldadan insan öz vicdanının mənəvi dəyərlərini pas atmağa qoymamalıdır. Düşünün ki, güzgü cansızdır, ləkə də götürə bilər, atıla da bilər. Lakin böyük türk millətinin daş yaddaşından süzülüb gələn milli, mənəvi və əxlaqi dəyərlərimiz bizim həyat tərzimizi özündə ehtiva edən, bizdən əvvəl var olan və bizdən sonra da əbədi yaşayan elə bir mənəviyyat güzgüsüdür ki, bu güzgü heç bir zaman ləkələnməməlidir. Əksinə, öz mənəvi təmizliyi ilə bütün millətlərə örnək olmalıdır. Bunun üçünsə, gəlin ləkəsiz dəyərlərimizi qoruyaq! İnsanda əsl insanlıq tərbiyə edək (15).

Ədəbiyyat

1. Əhmədov, B., Rzayev, A. (1983). Pedoqogikadan mühazirə konspektləri. Maarif nəşriyyatı, 350 s.
2. https://pbs.twimg.com/media/ECq3N-7XkAEkhwg.jpg
3. https://estateall.al/uploads/s/7/p/x/7pxkzsfdkwbn/img/full_NM8flFxb.png
4. https://kartinkof.club/uploads/posts/2022-06/1655836761_42-kartinkof-club-p-kartinki-s-nadpisyu-teper-ti-babushka-43.jpg
5. Əlizadə. Ə.Ə., Abbasov A.H. (1986). Ailə. Bakı, 270 s.
6. https://simbatoysindia.files.wordpress.com/2018/05/shutterstock-14713321.jpg
7. Petrovski, A.V. (1982). Ümumi psixologiya. Bakı, 488 s.
8. https://www.thesun.co.uk/wp-content/uploads/2017/10/nintchdbpict000361298583.jpg
9. Cəfərov, M., Ramizoğlu, S. (2009). Ağla və qəlbə işıq saçan sözlər. Bakı, 567 s.
10. Bilik Fondu. (2019). Pedoqoji fikir tarixindən. Naxçıvan: Əcəmi nəşriyyatı, 287 s.
11. https://www.modernmom.com/wp-content/uploads/2011/01/Not-Get-Angry-With-Children.jpg
12. https://tsitaty.org/wp-content/uploads/2010/10/chudo.jpg
13. Camalov, K. (2010). Valideyn-övlad münasibətləri məsələləri Şərq mütəfəkkirlərinin gözü ilə. Bakı: Elm və Təhsil nəşriyyatı.
14. Camalov, K. (2014). Ailədə tərbiyə üsullarının tətbiqi zamanı entopedoqoji materiallardan istifadə imkanları. Bakı: Elm və Təhsil nəşriyyatı.
15. https://agendaeurope.files.wordpress.com/2014/04/happy-family-e1416860136550.jpg

Göndərilib: 26.05.2023 Qəbul edilib: 19.07.2023